

Kurjistuneet mielenterveyspalvelut

KAROLIINA AHONEN

Mitä ovat mielenterveysmarkkinat? Markku Salon monipuolinen teos pyrkii vastaamaan kysymykseen useasta eri näkökulmasta. Hänen lähtökohtanaan on alaotsikon ajatus eli se, että mielenterveyspalvelut ovat markkinoistumisen myötä kurjistuneet ja että ne tulisi korjata.

Markku Salo on väitellyt yhteiskuntatieteistä vuonna 1996, ja hänen väitöskirjansa käsittelee mielisairaaloiden reformaatiota Suomessa ja Italiassa. Tämän jälkeen hän on tutkinut muun muassa mielenterveyskuntoutujien asumispalveluita teoksessa *Yhteis asumisesta yhteiskuntaan* (Kallinen & Salo 2007), psykiatrasta osastohoitoa kokemusarvioinnin kohteena teoksessa *Kokemalla kohdattu, tutkimalla tutkittu* (Hyväri & Salo 2011) sekä vuonna 2011 suomalaista mielenterveyspolitiikka teoksessa *Reformin pirstaleet* (Helen 2011). Näiden tutkimusten lisäksi Salolla on laajasti työkokemusta mielenterveyspalveluita tuottavassa järjestelmässä niin julkisella kuin kolmannellakin sektorilla. Hän on osallistunut myös THL:n kansalliseen hankkeeseen, jossa hän on arvioinut yhdessä kokemusasiantuntijatutkijoiden kanssa mielenterveyskuntoutujien asumispalveluita ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulmasta teoksessa *Ihmisoikeudet mielenterveys- ja päihdeyksiköissä kokemusarvioinnin kohteena* (Salo 2010.)

Jos Salo siis kirjan alaotsikossa väittää mielenterveyspalveluiden kurjistuneen, väittää hän niin laajan kokemuksensa perusteella. Salon ansioksi on ehdottomasti sanottava myös se, että hän on sinnikkäästi pitänyt yllä mielenterveyden yhteiskunnallista tutkimusta. Kansainvälisesti – ja erityisesti Suomessa – mielenterveyteen liittyviä kysymyksiä pyritään ratkaisemaan pääasiassa lääketieteellisessä tutkimusperinteessä, mikä on ollut ihan toimiva konteksti silloin kun mielenterveyteen liittyviä kysymyksiä myös ratkaistiin lääketieteen instituutioissa, kuten mielisairaaloissa. Laitoshoidon lakkauttamisen jälkeen mielenterveyteen liittyviä kysymyksiä on kuitenkin jo 1990-luvulta lähtien jouduttu ratkaisemaan osana muuta yhteiskunnallista toimintaa. Lääketieteellinen tutkimus on tämän takia nykyään yksistään riittämätön näkökulma kysymysten ratkaisemiseksi. Markku Salon sinnikäs vetoisuus tutkimusprojektistaan toiseen on: tarvitaan lisää yhteiskunnallista mielenterveys-tutkimusta.

Tässä teoksessa Salo tarttuu itse haasteeseen – omien sanojensa mukaan viimeistä kertaa ja ikään kuin testamenttina omalle elämäntyölle. Kirja on syntynyt osana Koneen Säätiön rahoittamaa ”Asumispalveluiden musta laatikko” -tutkimushanketta (2015–2016), jossa pyrittiin nostamaan esiin asumispalveluissa ilmeneviä epäkohtia.

Markku Salo
Hullut mielenterveysmarkkinat
Kuinka korjata kurjistuneet
mielenterveyspalvelut?
Vastapaino, 2019

Salo on jo aikaisemmissa tutkimuksissaan tehnyt huomion, että sairaaloiden lakkauttaminen ei suinkaan johtanut siihen, että entiset sairaaloiden potilaat olisivat integroituneet yhteiskuntaan, kuten alkuperäisenä tavoitteena oli, vaan se johti siihen, että he siirtyivät asumispalveluihin. Asumispalveluissa valitsivat samat käytännöt (mm. rajoitustoimenpiteet) kuin ennen sairaaloissa. Oltiin siirretty laitoshoidosta toiseen laitoshoittoon. Tämän saman ilmiön ovat havainneet myös muut tutkijat, ja sairaaloiden lakkauttamisesta onkin alettu käyttää deinstitutionalisaation sijaan käsitteitä trans- tai reinstitutionalisaatio.

Teoksessa Salo syventää tämän ilmiön tutkimusta analysoimalla useita asumispalveluyksiköiden työntekijöiden, johtajien, palveluiden tilaajien ja palveluiden käyttäjien haastatteluja. Minkälaisena asumispalveluiden nykytila ja todellisuus näyttäytyy näistä erilaisista näkökulmista? Lisäksi hän pyrkii kontekstoimaan ilmiön yhteiskunnallisten paradigmojen muutokseen ja analysoi, miten uusliberalistinen politiikka on vaikuttanut tämän ilmiön syntyyn ja miten se määrittelee sen olemusta.

Salo ei ainoastaan tyydy kuvaamaan ja esittelemään tekemiään johtopäätöksiä, vaan hän esittää rohkeasti myös korjausehdotuksia. Tällaisia rohkeita avauksia ja ehdotuksia tarvitaan, vaikka monimutkaisiin ongelmiin harvoin löytyy yksinkertaisia ratkaisuja – eikä niin käy tässäkin tapauksessa, mutta keskustelu on toivottavasti avattu.

Teos alkaa nykytilan kuvauksella, jossa Salo esittelee mielen-terveyspalveluiden rakentumista Suomessa 1970-luvulta 2010-luvulle. Hän kritisoi sitä, että vaikka yleisessä keskustelussa tunnustetaan laajasti valinnanvapauden, asiakaslähtöisen ja osallisuuden arvot, eivät ne konkretisoidu palveluihin käytännössä, vaan päinvastoin mielen-terveyskuntoutujista on Salon mukaan tullut asumispalveluyrittäjien kauppatavaraa – nykypäivän kaupattavia huutolaisia sille, joka halvimalla palvelun tarjoaa. Suurin syy tähän muutokseen on hänen mukaansa ollut se, että mielen-terveyskuntoutujien hoitaminen on siirtynyt julkisen sektorin vastuulta yksityiselle sektorille. Samalla asumisyksiköiden asukasmäärät ovat jopa kolminkertaistuneet. Tämän tehostumisen myötä asumisyksiköiden työntekijöiden ja asukkaiden väliset erot ja hierarkia ovat korostuneet aikaisemmista käytännöistä. Perushenkilöstön ja suuryritysten arvojen kerrotaan olevan jatkuvasti törmäyskurssilla ja johtamiseen ollaan tyytymättömiä. Toisaalta myös johtamiseen liittyvät odotukset, roolit ja vastualueet ovat ristiriitaisia ja epä johdonmukaisia.

Kirjan varsinaisessa ensimmäisessä osassa Salo analysoi asumispalveluiden nykytilaa haastatteleaineistoja hyödyntäen. Hänen mukaansa asumispalvelui-

den suurimmat epäkohdat liittyvät siihen, että niissä olevat mielen-terveyskuntoutajat eivät saa psykiatrista eivätkä somaattista hoitoa, itsemääräämiskeus hämärtyy useissa erilaisissa käytännöissä, joissa ”asukit tai asukkaat” pakkoyhteisöllistään, velvoitetaan noudattamaan rutiineja ja irrotetaan muista ihmisuhteista. Lisäksi asumisyksiköitä käytetään enenevässä määrin viimesijaisina ”saattohoitokoteina” asiakaskunnan moninaistuuessa ja toisaalta siksi, että mielen-terveyskuntoutajat eivät helposti pääse ”tavallisten” vanhuspalveluiden piiriin. Laitostumista ei ole saatu vähennettyä, vaan esimerkiksi yli puolesta asumispalveluyksiköstä yksikään ei ollut siirtynyt itsenäisempään asumismuotoon kuluneen vuoden aikana.

Yksiköiden johtajien ja esimiesten haastatteleaineistosta Salo päätelee, että asumispalvelut ulossulkevat ihmisiä muista palveluista ja edistävät heidän syrjäytymistään sekä ylläpitävät laitostumista. Esimerkiksi asunnottomuus oli yleistä mielen-terveyskuntoutujien keskuudessa eikä asukkaista juuri kukaan ollut mukana työelämässä.

Uusliberalistisen paradigman mukaisesti asumispalvelujen rakentumista määrittävät julkisen vallan ja taloudelliseen voittoon tähtäävien suuryritysten sopolituspolitiikka. Käsitteet asuminen ja palvelut yhdistyvät tässä kontekstissa hämärillä tavoilla. Esimerkiksi millaista on ja millaista tulisi olla tuloksellinen asumispalvelu? Salon mukaan on selkeästi myös nähtävissä, että asumispalvelumarkkinat kurjistavat pieniä toimijoita ja suosivat suuryrityksiä. Yksiköiden koon kasvattamista perustellaan suuremmalla henkilöstömääräl-

lä, jonka ajatellaan tuottavan laattaa. Arvolähtöinen toiminta ja markkinaehdot on yhä vaikeammin sovitettavissa yhteen. Salo kritisoi myös sokeaa uskoa erilaisiin laatujärjestelmiin ja laatu-käsikirjoihin.

Teoksen toisessa osassa Salo pyrkii etsimään vastauksia kysymykseen, miksi nämä kaikki muutokset ovat tapahtuneet, mitkä tekijät ovat johtaneet siihen ja minkälaisia yhteiskunnallisia muutoksia se on edellyttänyt. Nopeasti hän löytää vastauksen finanssikapitalismista, jonka hän ymmärtää muodostuneen uusliberalismin ja managerialismin yhteisvaikutuksesta. ”Siinä julkishallinnon apua tarvitsevien palveluihin sijoittaminen saa aisaparikseen osakesijoituksille perustuvat monikansalliset suuryritykset”. Taloudelliset voitot eivät enää tule ensisijaisesti tavaroiden tai palveluiden myynnistä, vaan rahamarkkinoiden kaupankäynnissä. Finanssialisaatiossa kasvaa koroilla elävän uuden yhteiskuntaluokan poliittinen nousu ja taloudellinen valta. Kapitalismi paradigmana tarkoittaa jatkuvaa talouskasvua ja pääoman kasautumista. Salo käy seikkaperäisesti läpi uusliberalismin, managerialismin ja finanssialisaation kehityskulkuja ja niihin vaikuttaneita syitä.

Suomi ei ole ollut suojassa näiltä taloudellisilta voimilta, ja Salon mukaan moni sosiaalipoliittinenkin ilmiö on muuttunut. Erityisesti hän analysoi muutoksia kustannussäätöihin perustuvassa sosiaalipolitiikassa sekä julkishallinnon managerialismin vahvistumisessa. Uusliberalistisen managerialismin avulla julkinen valta toimeenpanee tätä talouspolitiikkaa, joka on johtanut esimerkiksi siihen, että pää-

töksenteko on keskittynyt, sisällöllinen asiantuntemus on korvaantunut talousasiantuntemuksella sekä uudensuuntaamiseen käytäntöihin, josta puolestaan on seurannut se, että palveluntuottajat eivät enää luota palvelun tilaajiin näiden pyrkimässä ohjaamaan palveluntuottajia liiaksi.

Kun tilaajat pilkkovat ostamansa palvelut pieniin osiin, syntyy mielenterveyskuntoutujien heitteillejättöä, sillä palvelun laatu tulee juuri jatkuvuudesta. Salon mukaan markkinaehtoinen tilaaminen ei vahvista kuntoutujien oman elämän halluunottoa tai heidän osallistumistaan yhteiskuntaan; työn tuloksellisuutta mitataan vain sillä, kuinka monta asukasta on siirtynyt asumispalveluyksiköstä ulos. Psykiatrisen osastohoidon kestoa minimoidaan, ja palveluihin pääsemisen kynnystä nostetaan säästösyistä. Asuttamispalvelu on sairaalahoitoa halvempaa, ja määrä on laatua tärkeämpää. Kustannuksia säästetään, kun asukkaat siirtyvät aina vain kevyempiin palveluihin. Kilpailutuksissa pärjääminen edellyttää sitä, että palvelut muotoillaan jo lähtökohdiltaan mahdollisimman kevyiksi ja siis kustannustehokkaiksi. Tai sitten luvataan maat ja taivaat, joita ei ole edes tarkoitus lunastaa. Niin kutsutut vaikeat tapaukset jäävät heitteille, koska tulosta saadaan vain asukkaista, jotka ”menevät eteenpäin”.

Salo ei ihmettele eikä hämmästele vaan toteaa, että palvelut ovat kriisiytymässä entisestään ja että uusliberalismissa sosiaalipoliittinen katastrofi on väistämättömyys. Profiloimattomat sekayksiköt lisääntyvät, laitostumista tukevat piirteet lisääntyvät, palveluketjuja katkaistaan ja ylipää-

tään palveluihin päästään liian myöhään.

Entä ne ratkaisut? Salo vertaata järjestelmäämme esimerkiksi brittien vastaavaan ja toteaa, että tarvitsemme kipeästi palveluja, jotka edistävät mielenterveyskuntoutujien oman elämän halluunottoa ja osallisuutta yhteiskunnassa ja että näiden palvelujen tulisi olla vähemmän institutionaalaisia kuin ne nyt ovat. Palvelujärjestelmän on tultava osaksi kansalaisen arkea. Esimerkkinä hän mainitsee työosuuskunnat ja sosiaaliset yritykset, joissa mielenterveyskuntoutujat voivat osallistua työmarkkinoihin ja yhteiskunnallisen hyvän tuottamiseen. Itsenäisen asumisen tavoite tulisi kytkeä osallisuuteen työhön ja vapaa-aikaan, koska muuten ihmisistä tulee yksinäisiä ja osattomia laitosasujia. Hyviksi käytännöiksi hän nimeää myös kuntoutuksen, dialogisen työskentelyn sekä arkisen mielenterveystyön rakentumisen asumispalveluissa ja yhteistoiminnallisen palvelutuotannon.

Itse olen suomalaista mielenterveyspolitiikkaa tutkiessani ja erilaisia ratkaisuja pohtiessani pyöritellyt mielessä sellaisia käsitteitä kuin ”arkipalvelut” ja ”kansalaisuuspalvelut”.

Teoksen viimeisessä luvussa Salo perustelee, miksi *recovery* – eli suomalaisessa keskustelussa toipumisorientaatio – on otettava mielenterveystyön kehittämistä ohjaavaksi paradigmatoksi. Toipumisorientaatio ei ole ilmiönä uusi, mutta siitä on alettu keskustella enemmän. Mielili 2009 -ohjelman loppuraportissa Esa Nordling ja kumppanit kuvaavat toipumisorientaatio tiiviisti. Tämän jälkeen muun muassa psykiatri Jyrki Korkeila on kirjoittanut siitä *Helsingin Sanomissa*. Eriyisesti kolman-

nen sektorin toimijat, kuten Niemikotisäätiö, sosiaalipsykiatriset yhdistykset ja Mielenterveyden keskusliitto, ovat omaksuneet paradigman omaa toimintaansa ohjaavaksi periaatteeksi.

Salo innostuu paradigmatista sen takia, että hän näkee sen keinona lisätä mielenterveyskuntoutujien oman elämän halluunottoa. Hän ymmärtää *recoveryn* – oman elämän halluunoton toipumisen sijaan – kansalaisuutta vahvistavaksi, valtasuhteita muuttavaksi sekä arvopohjaisen palvelutoiminnan mahdollistavaksi. Salon mukaan *recoveryyn* kuuluu sairauden oireiden hallinta niin, että kuntoutujalla on mahdollisuus päättää omasta elämästään (parantumisen sijaan), asuminen mahdollisimman itsenäisesti, palveluiden käyttäjien oman elämän asiantuntijuus sekä mielenterveyskuntoutujien yhteiskunnallisen aseman kohentuminen. Tällä Salo tarkoittaa taloudellista uusjakoa, kulttuurista tunnustamista ja poliittista osallistumista, jotka edistävät kuntoutujien taloudellista asemaa, yhteisöön liittymistä ja omista asioista päättämistä.

Lopulta Markku Salo toteaa, että on sanottava ei uusliberalismin ja vastustettava rohkeasti nykysuuntausta. Palveluiden käyttäjien kohtelemista kauppatavarana ei tule hyväksyä. Valittamisen sijaan on toimittava. Et-sittävä uusia kumppaneita ja yhteenliittymiä. Kansalaisyhteiskuntaa on vahvistettava. Päättökseen on tehtävä yhteistoiminnallista.

*

Lounashetki tammikuuisessa Helsingissä Markun kanssa vakuutti minut siitä, että vaikka hän itse nimitti tätä teostaan

eräänlaiseksi testamentikseen, ei hän vielä ole aihetta ihan loppuun asti katsonut. Näkemyk-

siä, oivalluksia, jatkotutkimustarpeita on edelleen olemassa – ja hyvä niin, sillä Markun vetoo-

mus on edelleen ajankohtainen: tarvitaan lisää yhteiskunnallista mielenterveystutkimusta!

Sukellus työssäkäyvien äitien arkeen neljässä eri maassa

ARMU MUSTOSMÄKI

Yhdysvallat on bruttokansantuotteella mitattuna yksi maailman rikkaimmista maista, jossa synnyttävän äidin oikeutta perhevapaaseen ei ole laissa turvattu. Myöskään työntekijöiden oikeuksia sairauslomaan, sairaan lapsen hoitamiseen tai vuosilomiin ei juurikaan laissa säädelä. Sukupuolten väliset palkkaerot ovat suuret ja lapsikäyhyys yleistä.

Yhteiskuntapoliittisen jatkumon toisesta päästä löytyvät Pohjoismaat, kuten Ruotsi ja Suomi, joissa anteliaat lakisääteiset ja ansiosidonnaiset perhevapaat takaavat vanhemmille oikeuden hoitaa lastaan, ja lapsilla on (jälleen) subjektiivinen oikeus kohtuuhintaiseen ja laadukkaaseen varhaiskasvatukseen. Silti työssäkäyvät äidit molemmissa maissa kokevat stressiä ja vaikeuksia yhdistää työ ja perhe. Millaista on työssäkäyvien äitien elämä? Millaiset tekijät selittävät roolien ristiriitoja eri maissa?

Yhdysvaltalainen sosiologi Caitlin Collins selvittää näitä kysymyksiä teoksessaan

Making Motherhood Work. Tutkimus on laaja ja ainutlaatuinen, sillä se perustuu 135 haastatteluun, joita Collins on tehnyt neljässä eri maassa: Ruotsissa, Saksassa, Italiassa ja Yhdysvalloissa. Maiden valintaa on ohjannut Gösta Esping-Andersenin vertailevan sosiaalipoliittikan klassikkoteoria hyvinvointivaltioregiimeistä, jossa Ruotsi edustaa sosialidemokraattista, Saksa konservatiivista, Italia familialistista ja Yhdysvallat liberaalia hyvinvointivaltiomallia. Lisäksi Saksassa haastatteluja on tehty erikseen Itä- ja Länsi-Saksasta niiden kulttuuris-historiallisten ja sosiaalipoliittisten erojen vuoksi, joten laaja aineisto kattaa viisi erilaista kontekstia.

Maat eroavat toisistaan monessa suhteessa – muun muassa siinä, miten valtiot tukevat perheitä erilaisilla palveluilla ja tuilla sekä missä määrin naisten osallistuvat työmarkkinoille. Kirja tarkasteleekin sitä, miten äidit kokevat elämänsä erilaisissa hyvinvointivaltioissa, miten he yhteensovittavat työn, perheen

Caitlin Collins
Making Motherhood Work
How Women Manage Careers
and Caregiving
Princeton University Press, 2019

ja kotityön ja millaista tukea he arkeensa kaipaisivat.

Työssäkäyvien äitien työn ja perheen yhteensovittamisen kokemuksista ja ristiriidoista eri maissa on valtavasti tutkimusta, myös vertailevasta näkökulmasta. Suurin osa vertailevasta tutkimuksesta on kuitenkin kvantitatiivista, erilaisiin kyselyaineistoihin perustuvia analyysseja, joiden avulla on pyritty selvittämään sosiaalipoliittisten tutkimuotojen merkitystä naisten työssäkäynnille ja niiden yhteyksiä kokemuksiin. Tulokset eivät aina ole olleet johdonmukaisia, vaan regiimeistä riippumatta naiset usein kokevat työn ja perheen ristiriitoja. Siksi Collinin tutkimus on ainutlaatuinen ja tärkeä, sillä se pystyy huomioimaan myös kulttuuristen tekijöiden vaikutuksia.